

Форми, методи і способи нормативно-правового забезпечення протидії злочинності в Україні

Forms, methods and ways of regulatory framework combating crime in Ukraine

Віктор Бесчастний

Ключові слова:

форми, методи, способи, нормативно-правове забезпечення, протидія злочинності.

Key words:

forms, methods, means, regulatory support, combating crime.

Постановка проблеми. Нормативно-правове забезпечення протидії злочинності, на нашу думку, являє собою створення умов для реалізації суб'єктами протидії злочинності своїх прав і обов'язків через сукупність правових засобів (норм права, правовідносин, актів реалізації), явищ (правосвідомість, правову культуру, правові принципи, ідеї), правові регулювання та вплив. Тобто нормативно-правове забезпечення протидії злочинності становить, з одного боку, статичку – умови, а з іншого – процес, що виражається в правових регулюванні та впливі. Останні здійснюються у відповідних формах, методах і способах.

До цих питань зверталася низка науковців, проте форми досліджуваної діяльності ще не отримали наукового оформлення, а методи і способи – узагальнення.

Стан дослідження проблеми. Форми правового впливу, на думку А.М. Денисової, діляться так:

- 1) активна форма (передбачає безпосереднє використання засобів такого впливу в процесі їх здійснення. Метою впливу є удосконалення та оптимізація впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування, можливість створення необхідних умов щодо задоволення певних інтересів суб'єкта завдяки виконанню правових приписів);
- 2) пасивна форма (передбачає опосередкований вплив права на суспільні відносини. При цьому не відбувається безпосереднього правового втручання в суспільні відносини, однак сам факт наявності права є фактором, що змушує суб'єкта вести себе відповідно до таких засад поведінки, що юридично закріплені, й утримуватись від учинення проступків протиправного характеру. Метою пасивного правового впливу є створення необхідних умов щодо задоволення певних інтересів уповноваженого суб'єкта й суспільних інтересів загалом)¹.

Тому **метою статті** є визначення конкретних форм, їх класифікація, узагальнення методів і способів нормативно-правового забезпечення протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. Залежно від масштабу впливу правове регулювання, як зазначають Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвєєва, здійснюється у двох основних формах:

- 1) нормативне правове регулювання має загальний характер, тому здійснюється за допомогою правил, адресованих усім і кожному окремо й розрахованих на невизначену кількість типових ситуацій. Недоліком нормативного регулювання є те, що воно не в змозі врахувати все розмаїття конкретних відносин, тому потребує доповнення його індивідуальним правовим регулюванням;
- 2) індивідуальне правове регулювання ґрунтується на нормативному правовому регулюванні, є його продовженням і доповненням. Індивідуальне правове регулювання спрямоване на впорядкування конкретних відносин, ситуацій, поведінки конкретних осіб.

Індивідуальне правове регулювання, у свою чергу, має такі види:

¹ Денисова А.М. Правовий вплив: природа та функціональне призначення / А.М. Денисова // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – 2012. – № 55. – С. 3–10.

- регулювання, здійснюване державними органами або іншими владними суб'єктами (державна адміністрація, суд, керівництво установи або підприємства тощо). У цьому випадку владний суб'єкт регулює поведінку інших суб'єктів, установлюючи для них конкретні права й обов'язки. Наприклад, орган внутрішніх справ надає дозвіл на зберігання громадянами вогнепальної зброї, суд постановляє вирок у кримінальному провадженні, адміністрація підприємства оголошує догану працівнику, який учинив дисциплінарний проступок. У всіх цих випадках владний суб'єкт створює індивідуальний правовий припис, яким упорядковує поведінку інших суб'єктів, зобов'язаних його дотримуватись;
- аморегулювання, здійснюване самими суб'єктами права без участі держави або іншого владного суб'єкта. Учасники правових відносин самі впорядковують свою поведінку за домовленістю між собою. Наприклад, таким видом саморегулювання є укладання договору учасниками цивільного обігу. Договором, як і в першому випадку, теж установлюються конкретні права й обов'язки його учасників, але при цьому ніхто з них не є підпорядкованим своєму контрагенту².

Отже, форми нормативно-правового забезпечення протидії злочинності можна групувати за двома ознаками:

- 1) залежно від способу організації:
 - а) активна форма як безпосереднє використання правових засобів протидії злочинності;
 - б) пасивна форма як опосередкований вплив правових засобів протидії злочинності, за якого не відбувається безпосереднього правового втручання в суспільні відносини, однак сам факт їх наявності є стримувальним і направляючим фактором;
- 2) залежно від масштабу впливу:
 - а) загального характеру, що здійснюється за допомогою правил, адресованих усім і кожному окремо й розрахованих на невизначену кількість типових ситуацій;
 - б) індивідуального характеру, що спрямований на впорядкування конкретних відносин, ситуацій, поведінки конкретних осіб за допомогою актів застосування норм права (вироку, ухвали, рішення, указу, постанови, розпорядження, наказу тощо) на основі нормативно-правових актів.

Перейдемо методів нормативно-правового забезпечення протидії злочинності. Метод правового регулювання як родове поняття щодо останнього це набір юридичного інструментарію (прийоми та засоби), за допомогою якого держава здійснює необхідний вплив на вольову поведінку учасників суспільних відносин³.

Методи правового регулювання суспільних відносин характеризуються:

- а) різним порядком установлення прав і обов'язків учасників суспільних відносин, які можуть впливати із закону (право брати участь у виборах), із договору (договір купівлі-продажу) тощо;
- б) різним ступенем автономності суб'єктів у разі виникнення прав і обов'язків. Норми права можуть вичерпно визначати права й обов'язки суб'єктів або надавати їм можливість самостійно вирішувати питання щодо обсягу цих прав і обов'язків, тому суб'єкти права вступають у ті чи інші відносини, врегульовані нормами права, або як рівноправні сторони, або на умовах супідрядності;
- в) різними способами захисту встановлених прав і забезпечення виконання юридичних обов'язків, який може здійснюватись у різному порядку (судовому, адміністративному тощо) та за допомогою різних засобів (цивільно-правових, кримінально-правових тощо).

Різниця в методах правового регулювання полягає переважно в обсязі правових можливостей суб'єктів⁴.

До методів правового регулювання зараховують такі:

- 1) імперативний – це метод владних розпоряджень, що містить, як правило, норми-заборони й норми-зобов'язання. Він використовується здебільшого в кримінальному, адміністративному та деяких інших галузях права. Імперативні норми права не можуть бути змінені за домовленістю між учасниками правових відносин;

² Крестовська Н.М. Теорія держави і права / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвєєва. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 584 с.

³ Кельман М.С. Загальна теорія держави і права : [підручник] / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.

⁴ Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с.

- 2) диспозитивний є протилежним імперативному, дає суб'єктам можливість самостійно встановити правила своєї поведінки в межах закону. Цей метод більше властивий цивільному, сімейному, господарському праву тощо;
- 3) метод обмежень передбачає встановлення заборон і покарань за порушення заборон, що властиво кримінальному та адміністративному праву;
- 4) метод заохочень протилежний методу обмежень, найяскравіше виявляється в трудовому праві, де діють норми, спрямовані на стимулювання моральної й матеріальної зацікавленості працівників;
- 5) метод автономії та рівності сторін є типовим для цивільного й сімейного права: учасники цивільного договору не підпорядковані один одному, подружжя має рівні права та обов'язки;
- 6) метод субординації передбачає нерівність учасників правових відносин, підлеглість одного з них іншому⁵.

Отже, методи нормативно-правового забезпечення протидії злочинності – це прийоми та засоби впливу уповноважених суб'єктів на вольову поведінку учасників суспільних відносин з метою досягнення їхньої правомірної поведінки. До основних методів нормативно-правового забезпечення протидії злочинності належать імперативний, метод обмежень і заохочень.

Необхідно також розглянути способи нормативно-правового забезпечення протидії злочинності, оскільки кожен метод правового регулювання складається з них.

До способів правового регулювання зараховують такі:

- 1) дозвіл – надання суб'єкту права на певні дії (наприклад, вступити до вищого навчального закладу);
- 2) зобов'язання – покладання на суб'єкт обов'язку здійснювати певні дії (наприклад, сплатити податки);
- 3) заборона – покладання на суб'єкт обов'язку утримуватися від заборонених дій (наприклад, не вчиняти крадіжок);
- 4) наділення правом – надання певних правових властивостей суб'єкту (наприклад, надання владних повноважень посадовій особі);
- 5) рекомендація – пропозиція суб'єкту обрати найбільш доцільний варіант поведінки (наприклад, використати для створення статуту юридичної особи типовий акт, розроблений державним органом);
- 6) заохочення – нагорода суб'єкта за певну правомірну поведінку (наприклад, присвоєння почесного звання за заслуги в певній галузі господарства);
- 7) обмеження – позбавлення суб'єкта певних властивостей або прав (наприклад, обмеження дієздатності фізичної особи, позбавлення права керування транспортним засобом);
- 8) покарання – осуд певної, забороненої правом поведінки суб'єкта, що виражається в заходах юридичної відповідальності (наприклад, засудження злочинця)⁶.

У протидії злочинності будь-який із зазначених способів (окрім рекомендації) є прийнятним і застосовується нормотворцями. Розглянемо їх детальніше. Так, дозвіл як спосіб нормативно-правового забезпечення протидії злочинності застосовано в ч. 1 ст. 44 Закону України «Про Національну поліцію»⁷, відповідно до якої поліцейський може застосовувати фізичну силу, у тому числі спеціальні прийоми боротьби (рукопашного бою), для забезпечення особистої безпеки або/й безпеки інших осіб, припинення правопорушення, затримання особи, яка вчинила правопорушення, якщо застосування інших поліцейських заходів не забезпечує виконання поліцейським повноважень, покладених на нього законом.

Спосіб зобов'язання відображено в ч. 1 ст. 13 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»⁸, згідно з якою члени громадських формувань з охорони громадського порядку та державного кордону зобов'язані: 1) брати активну участь в охороні громадського порядку та державного кордону, припиненні адміністративних правопорушень і злочинів і запобіганні їм; 2) під час виконання обов'язків з охорони громадського порядку та державного кордону мати особисте посвідчення члена громадського формування й нарукану пов'язку; 3) доставляти до органів Національ-

⁵ Крестовська Н.М. Теорія держави і права / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвєєва. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 584 с.

⁶ Крестовська Н.М. Теорія держави і права / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвєєва. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 584 с.

⁷ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

⁸ Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22.06.2000 № 1835-III // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1835-14>.

ної поліції, в підрозділи Державної прикордонної служби України, штаб громадського формування з охорони громадського порядку або громадський пункт охорони порядку, приміщення виконавчого органу селищної, сільської ради осіб, які вчинили адміністративне правопорушення, з метою його припинення, якщо вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи порушника, складення протоколу про адміністративне правопорушення в разі неможливості скласти його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим; 4) надавати в межах наданих їм прав допомогу народним депутатам України, представникам органів державної влади й органів місцевого самоврядування в їхній законній діяльності, якщо в цьому їм чиниться протидія або загрожує небезпека з боку правопорушників.

Спосіб заборони застосовано в ч. 9 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію», згідно з якою поліцейському заборонено застосовувати вогнепальну зброю в місцях, де може бути завдано шкоди іншим особам, а також у вогненебезпечних і вибухонебезпечних місцях, крім випадків необхідності відбиття нападу або крайньої необхідності.

Такий спосіб, як наділення правом, використано в ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію», відповідно до якої поліція має такі владні повноваження: 1) здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень; 2) виявляє причини й умови, що сприяють учиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, уживає в межах своєї компетенції заходи для їх усунення; 3) вживає заходи з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні й адміністративні правопорушення; 4) уживає заходи, спрямовані на усунення загроз життю і здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення; 5) здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події; 6) здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності тощо.

Спосіб заохочення присвячено достатньо уваги в юридичній літературі. Як зазначає О.М. Ігнатов, застосовуючи стимулювальні (заохочувальні) засоби впливу, держава спонукає членів суспільства до захисту своїх прав і свобод від злочинних посягань (необхідна оборона тощо); спонукає винну особу на вчинення соціально корисних дій, спрямованих на нейтралізацію суспільно небезпечних наслідків учиненого злочину; заохочує винного до сприяння державі в розкритті й розслідуванні злочинів, що вчинюються іншими особами; залучає під свій контроль заборонені до обігу речі тощо⁹.

Заохочувальні норми, на думку П.В. Хряпінського, стимулюють до правомірної, соціально-корисної поведінки громадян у сфері кримінально-правового регулювання, а саме:

- а) заподіяння санкціонованої шкоди правоохоронним інтересам під час захисту особистих прав та інтересів або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного, в тому числі й злочинного посягання, тощо (ст. т. 36, 38, 39, 41, 42, 43 Кримінального кодексу (далі – КК) України). Особливо цінною є поведінка, коли в основі її збуджувальних мотивів лежать зазначені норми. У цих випадках суб'єкт знає позицію закону із цього питання, передбачає наслідки свого діяння та бажає діяти саме у визначений спосіб. Норми щодо обставин, які виключають злочинність діяння, покликані впливати на свідомість і волю суб'єктів так, щоб останні прагнули без страху бути притягнутими до кримінальної відповідальності здійснювати вчинки, пов'язані із завданням шкоди об'єктам кримінально-правової охорони, ґрунтуючись при цьому на суб'єктивному праві, правовому обов'язку або службовому повноваженні;
- б) припинення заподіяння шкоди правоохоронним інтересам і, як правило, запобігання настанню суспільно небезпечних наслідків для прав і інтересів потерпілих шляхом добровільної відмови від злочину як виконавцем, так й іншими співучасниками злочину (ст. ст. 17, 31 КК України). Добровільна відмова є «золотим містком» між протиправною, злочинною та правомірною, правослухняною поведінкою, що залишає певний час у людини для повернення назад зі злочинного шляху;
- в) щире каяття, повне відшкодування заподіяних збитків, активне сприяння розкриттю вчиненого злочину, примирення з потерпілим та інша законослухняна посткримінальна поведінка винного (ст. ст. 45, 46, 47, 48, 49 КК України). У визначений спосіб зазвичай у повному обсязі задовольняються матеріальні й моральні вимоги потерпілого, економляться державні витрати на виявлення, розслідування, розгляд справи в суді та відбування призначеного кримінального покарання засудженим, а правоохоронні органи можуть зосередити більше ресурсів на протидії організованим та іншим найбільш суспільно небезпечним виявам злочинності;

⁹ Ігнатов О.М. Роль та місце засобів кримінально-правового впливу в механізмі протидії злочинності / О.М. Ігнатов // Актуальні проблеми держави і права. – О. : Юрид. літ., 2010. – № 55. – С. 466–471.

- г) позитивна пенітенціарна поведінка засудженого у вигляді сумлінної поведінки і ставлення до праці (навчання), в тому числі неповнолітнього, невчинення ним та іншими особами нових злочинів, що свідчить про досягнення цілей кримінального покарання виправлення засудженого без відбування покарання або доведеність його виправлення достроково за відбування останнього (ст. ст. 74, 75, 79, 81, 82, 83, ч. 1 ст. 97, ст. ст. 104, 105, 107 КК України);
- д) спеціальна комплексна позитивна посткримінальна поведінка осіб, які вчинили визначені в Особливій частині КК України злочини, що свідчить про втрату цими особами суспільної небезпечності (ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 5 ст. 235-4, ч. 5 ст. 235-5, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 258-3, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 5 ст. 235-4, ч. 5 ст. 235-5, ч. 6 ст. 369, ч. 4 ст. 401 КК України)¹⁰.

Не лише в кримінально-правових засобах міститься такий спосіб нормативно-правового забезпечення протидії злочинності, як заохочення. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 18 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», за активну участь у забезпеченні охорони громадського порядку й державного кордону члени громадського формування з охорони громадського порядку й державного кордону заохочуються органами Національної поліції, підрозділами Державної прикордонної служби України, іншими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування шляхом оголошення подяки або видачі цінного подарунка чи грошової винагороди. Крім того, підприємства, установи й організації за поданням керівних органів громадських формувань можуть надавати членам цих об'єднань пільгові путівки до санаторію або будинку відпочинку, додаткову оплачувану відпустку терміном до 5 днів та інші види заохочення й пільги, визначені зборами трудового колективу, за рахунок власних коштів. За поданням керівних органів громадських формувань з охорони громадського порядку й державного кордону члени цих формувань, які беруть найбільш активну участь в охороні громадського порядку, мають переважне право на вступ до навчальних закладів системи Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, Державної прикордонної служби України, прийняття на службу до органів Національної поліції або Державної прикордонної служби України.

У разі неможливості застосування або неефективності застосування стимулювальних засобів держава застосовує каральні кримінально-правові засоби (притягнення до кримінальної відповідальності за готування, замах або закінчений злочин). При цьому загальне законодавче визначення злочинності й караності діяння, правил призначення покарання, звільнення від нього чи від кримінальної відповідальності конкретизується й реалізується щодо кожного конкретного випадку вчинення злочинного діяння¹¹.

Обмеження як спосіб нормативно-правового забезпечення протидії злочинності використаний у ст. 286 КК України у вигляді позбавлення права керування транспортним засобом за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило потерпілому тілесні ушкодження, смерть або загибель кількох осіб.

Висновки. Отже, форми нормативно-правового забезпечення протидії злочинності можна групувати за двома ознаками:

- 1) залежно від способу організації:
 - а) активна форма як безпосереднє використання правових засобів протидії злочинності;
 - б) пасивна форма як опосередкований вплив правових засобів протидії злочинності, за якого не відбувається безпосереднього правового втручання в суспільні відносини, однак сам факт їх наявності є стримувальним і направляючим фактором.
- 2) залежно від масштабу впливу:
 - а) загального характеру, що здійснюється за допомогою правил, адресованих усім і кожному окремо й розрахованих на невизначену кількість типових ситуацій;
 - б) індивідуального характеру, що спрямоване на впорядкування конкретних відносин, ситуацій, поведінки конкретних осіб за допомогою актів застосування норм права (вироку, ухвали, рішення, указу, постанови, розпорядження, наказу тощо) на основі нормативно-правових актів.

¹⁰ Хряпінський П.В. Заохочувальні норми як інструмент захисту законних прав і свобод людини у кримінальному праві України / П.В. Хряпінський // Кримінальне право: традиції та новації. – Полтава ; Харків : б. в., 2015. – С. 296–300.

¹¹ Ігнатов О.М. Роль та місце засобів кримінально-правового впливу в механізмі протидії злочинності / О.М. Ігнатов // Актуальні проблеми держави і права. – О. : Юрид. літ., 2010. – № 55. – С. 466–471.

Методи нормативно-правового забезпечення протидії злочинності – це прийоми та засоби впливу уповноважених суб'єктів на вольову поведінку учасників суспільних відносин з метою досягнення їхньої правомірної поведінки. До основних методів нормативно-правового забезпечення протидії злочинності належать імперативний, методи обмежень і заохочень.

До способів нормативно-правового забезпечення протидії злочинності належать дозвіл, зобов'язання, заборона, наділення правом, заохочення, обмеження та покарання.

Анотація

У статті форми нормативно-правового забезпечення протидії злочинності згруповано залежно від способу організації (активна та пасивна) й масштабу впливу (загального та індивідуального характеру). Удосконалено поняття «методи нормативно-правового забезпечення протидії злочинності». Узагальнено методи й способи нормативно-правового забезпечення протидії злочинності.

Summary

The forms of regulatory support for combating crime are grouped according to the way of organization (active and passive) and depending on the scale of influence (general and individual character). The concept 'methods of legal support for fighting crime' is improved. The methods and means of legal support for combating crime are generalized.

Використана література:

1. Денисова А.М. Правовий вплив: природа та функціональне призначення / А.М. Денисова // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – 2012. – № 55. – С. 3–10.
2. Крестовська Н.М. Теорія держави і права / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвєєва. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 584 с.
3. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права : [підручник] / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.
4. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с.
5. Крестовська Н.М. Теорія держави і права / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвєєва. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 584 с.
6. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
7. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22.06.2000 № 1835-III // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1835-14>
8. Ігнатів О.М. Роль та місце засобів кримінально-правового впливу в механізмі протидії злочинності / О.М. Ігнатів // Актуальні проблеми держави і права. – О. : Юрид. літ., 2010. – № 55. – С. 466–471.
9. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми як інструмент захисту законних прав і свобод людини у кримінальному праві України / П.В. Хряпінський // Кримінальне право: традиції та новації. – Полтава ; Харків : б. в., 2015. – С. 296–300.

Віктор Бесчастний,

доктор наук з державного управління, професор,
ректор Донецького юридичного інституту
МВС України